

KATARZYNA SMĘDZIK¹

RECENZJA KSIĄŻKI HELENY CZAKOWSKIEJ „SYTUACJA FINANSOWA GOSPODARSTW MLECZARSKICH”²

Książka dr Heleny Czakowskiej, wpisując się w nurt dyskusji nad kształtem wspólnej polityki rolnej po 2013 roku, dotyczy kwestii ważnych i aktualnych. Stanowi wnikliwą analizę sytuacji finansowej gospodarstw mleczarskich, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw z województwa kujawsko-pomorskiego i makroregionów Wielkopolska i Śląsk. Wnosi tym samym nowe wartości i wiedzę do jednej z najszerzej dyskutowanych zmian we wspólnej polityce rolnej, jaką jest planowana reforma rynku mleka, zmierzająca do liberalizacji tego sektora poprzez zniesienie kwot mlecznych.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów. W pierwszym omówiono determinanty podaży i dochodów gospodarstw mleczarskich, w drugim ukazano podaż mleka w województwie kujawsko-pomorskim, w trzecim i czwartym przeprowadzono analizę czynników wytwórczych i kosztów gospodarstw mleczarskich z województwa kujawsko-pomorskiego oraz omówiono wyniki finansowe tychże gospodarstw na tle sytuacji w makroregionie i kraju. Trzy kolejne rozdziały poświęcone zostały kolejno: wynikom finansowym gospodarstw mleczarskich, wpływowi wielkości stada i wydajności jednostkowej krów na koszty produkcji mleka oraz współzależności między kosztami a wynikami ekonomicznymi gospodarstw mleczarskich. Konstrukcja pracy, w której przeprowadzono rozważania o charakterze indukcyjnym, wykazuje dużą przejrzystość. Pewną wątpliwość budzi jednak umieszczenie dopiero w drugim rozdziale rozważań na temat makroekonomicznych uwarunkowań rozwoju sektora mleczarskiego w Polsce, wynikających między innymi z objęcia gospodarstw instrumentarium wspólnej polityki rolnej.

¹ Autorka jest doktorantką w Katedrze Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu (e-mail: kmigz@ue.poznan.pl).

² Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2010, s. 263.

Integracja Polski z Unią Europejską wymusiła koncentrację i wzrost towarowości produkcji mleka, a także zmiany kanałów dystrybucji. W rezultacie tego liczba producentów mleka w 2006 roku zmalała około 33% w stosunku do 2000 roku. Akcesja Polski do UE wyzwoliła również procesy inwestycyjne w przemyśle mleczarskim i w gospodarstwach zajmujących się produkcją tego surowca. Dostosowywano strukturę produkcji do zmieniających się preferencji na rynku krajowym i wspólnotowym. Wszystko to miało bardzo duży wpływ na kształt tego sektora zarówno w województwie kujawsko-pomorskim, jak i w całej Polsce. Sprawilo, że do UE wchodziliśmy z silnymi gospodarstwami mleczarskimi i nowoczesnym przetwórstwem mleka, a w dodatku udało się zachować przewagę cenową, co pozwoliło mleczarniom rozwijać eksport atrakcyjnych cenowo i jakościowo przetworów mlecznych. Omówienie tych procesów znajduje się dopiero w dalszej części pracy [s. 65–79] – od określenia wpływu kwot mlecznych na podaż mleka do omówienia procesów i przemian, które miały miejsce w sektorze mleczarskim w Polsce po 1990 roku. Wydaje się, że zasadne byłoby przesunięcie tych rozważań do rozdziału pierwszego, w którym została omówiona pozycja gospodarstw mleczarskich w Polsce o niskiej i średniej sile ekonomicznej względem UE-15. W wyniku analiz efektywności produkcji, majątku i kapitału własnego udowodniono, że gospodarstwa mleczarskie w Polsce wykazują przewagę nad podmiotami z krajów UE-15 [s. 44], przy czym należy zauważyć, że efektywność rozumiana jest jako rentowność. Wnioskowanie przeprowadzone w rozdziale pierwszym wskazuje również na przewagę polskich gospodarstw nad UE-15 w wielu innych aspektach, pokazując tym samym bardzo dobrą kondycję ekonomiczno-produkcyjną tego sektora w Polsce. Bardziej dociekliwy, a niezaznajomiony z tematem pracy czytelnik zapyta o przyczyny takiego stanu rzeczy. Zostały one opisane w rozdziale drugim w kontekście uwarunkowań sytuacji sektora mleczarskiego w województwie kujawsko-pomorskim. Wydaje się, że zamieszczenie tych rozważań w rozdziale pierwszym pozwoliłoby, w sposób syntetyczny wprowadzić czytelnika w prezentowaną tematykę i zwiększyłoby przejrzystość pracy, tym bardziej że Autorka omawia w nim wpływ integracji na sektor mleczarski w Polsce [ss. 65 i 69], opisuje reformy WPR podejmowane wobec rynku mleka [s. 67–69], a także pokazuje przekształcenia w polskim mleczarstwie, jakie dokonały się od początku transformacji ustrojowej [s. 69–79], co stanowi syntetyczne wprowadzenie czytelnika w ogólną sytuację sektora mleczarskiego i jego determinanty i jest wstępem do rozważań podejmowanych w książce. Ułatwia to także zrozumienie przyczyn względnie dobrej kondycji finansowo-produkcyjnej prezentowanego sektora w Polsce na tle sytuacji w UE-15 (co udowodniono w rozdziale I).

Autorka pisze, że występuje wyraźne zróżnicowanie produkcyjne oraz dochodowe w gospodarstwach mleczarskich mimo ujednoczonych zasad WPR. W związku z tym za cel pracy stawia sobie identyfikację uwarunkowań związanych z wykorzystaniem w gospodarstwach czynników wytwórczych (ziemi, pracy, kapitału), a jednocześnie określenie ich wpływu na struktury produkcyjne oraz dochody [s. 11]. Tak sformułowane cele badawcze przesądzają o mi-

kroekonomicznym charakterze rozważań. W tym kontekście pewne wątpliwości budzi rozumienie niektórych pojęć zastosowanych w pracy, a w szczególności: efektywności produkcji, aktywów czy kapitału własnego, które użyto chociażby w tytule podrozdziału 4.2.2. Autorka pod tabelą 10, wykorzystując przypisy wyjaśniające, określiła, że przez wskaźniki efektywności rozumie relację dochodu z gospodarstwa do wartości produkcji w gospodarstwie, aktywów i kapitałów własnych. Takie rozumienie tych wskaźników przemawia za stosowaniem pojęcia rentowności sprzedaży, aktywów i kapitału własnego, co jest powszechnie znane i wykorzystywane w analizie ekonomiczno-finansowej podmiotów gospodarujących. Nazywanie tych relacji efektywnością wydaje się nie do końca trafne, w szczególności w kontekście analiz o charakterze mikroekonomicznym. Efektywność jest bowiem pojęciem szerszym i wielowymiarowym. Na gruncie mikroekonomicznym mówić można o efektywności techniki, technologii, skali czy alokacji. Każde z tych pojęć zostało precyzyjnie zdefiniowane. Chcąc określić zróżnicowanie w zakresie skuteczności w przekształcaniu poszczególnych nakładów w efekty (w tym przypadku wyrażane przez wartość produkcji), należałoby zastosować wskaźnik efektywności technicznej, który pozwala w sposób syntetyczny określić zdolność badanego gospodarstwa do przekształcania zaangażowanych zasobów czynników produkcji (ziemi, kapitału, pracy) w efekt mierzony wielkością bądź wartością produkcji, względnie dochodem z działalności rolniczej. Bardzo przydatna w tym zakresie jest metoda analizy obwiedni danych (Data Envelopment Analysis – DEA), która umożliwia wskazanie dodatkowo relatywnych różnic w stopniu efektywności technicznej przebadanych gospodarstw. Efektywność w mikroekonomii jest zatem pojęciem, które w sposób syntetyczny pozwala określić skuteczność zachodzących w różnych podmiotach (w tym gospodarstwach rolnych) procesów gospodarczych. Miary zastosowane przez Autorkę są natomiast wskaźnikami, wyrażającymi pewne aspekty działalności gospodarstwa rolnego, decydujące o jego ostatecznej sytuacji finansowej, takie jak na przykład wartość produkcji, przypadająca na jednostkę kapitałów własnych, będących w dyspozycji gospodarstwa. Są one składowymi efektywności, którą nazwać można efektywnością finansową, nie zaś efektywnością samą w sobie, co sugeruje nazewnictwo zastosowane przez Autorkę³.

W książce Autorka stawia tezę, że czynnik przestrzeni, organizacja produkcji oraz posiadane zasoby produkcyjne odgrywają istotną rolę w kształtowaniu sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej gospodarstw rolnych o specjalizacji mleczarskiej [s. 11], którą następnie konsekwentnie weryfikuje. Trafnie w procesie weryfikacji tezy głównej dobrano metody badawcze, w szczególności analizę skupień Warda, która pozwoliła wskazać na 3 skupienia krajów o podobnej sytuacji produkcyjno-ekonomicznej w zakresie produkcji mleka. Pierwsze

³ Wskaźniki rentowności sprzedaży, aktywów i kapitału własnego, jako jedne z wielu mierników, pozwalających wnioskować o efektywności finansowej gospodarstw rolnych, zostały wykorzystane chociażby w cyklu opracowań: *Analiza efektywności ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku WRSP* pod redakcją J. Kulawika [2009].

z nich znajduje się na północy Europy, drugie na jej południu, a trzecie w środkowej części. Pozwoliło to pozytywnie zweryfikować część pierwszą tezy przez stwierdzenie, że czynnik przestrzeni odgrywa istotną rolę w kształtowaniu sytuacji ekonomiczno-produkcyjnej gospodarstw mleczarskich, co zostało uwidocznione już na poziomie UE-15 [s. 58].

Na uwagę zasługuje również wszechstronność przeprowadzonych analiz, co stanowi niezaprzeczalny walor recenzowanej książki. Pozwoliły one na wyprowadzenie wielu interesujących wniosków, stanowiących oryginalny wkład do podjętej tematyki. Autorka wskazała między innymi na gospodarstwa, które generują nadwyżkę ekonomiczną i są w stanie realizować reprodukcję rozszerzoną. Ustaliła, że optymalna skala produkcji dla rodzinnych gospodarstw mleczarskich wynosi 25–45 krów, co warunkowane jest aktualnym poziomem technologii produkcji [s. 93]. Wskazała na rosnący udział dopłat i podatków w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego. W 2004 roku udział ten wynosił 25–27%, w zależności od skali produkcji mleka, a w 2006 roku już 33–38%, przy czym największy był w gospodarstwach najmniejszych [s. 155]. Wykazała również, że wraz ze wzrostem skali produkcji mleka rośnie wartość dodana brutto z działalności rolniczej w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych i na 1 osobę pełnozatrudnioną [s. 153], wzrasta również poziom mleczności krów [s. 144] i udział gruntów dzierżawionych w zasobach ziemi. Wyniki badań potwierdzają, że dzierżawa jest jednym z warunków wzrostu skali produkcji mleka w polskich gospodarstwach rolnych, szczególnie w rejonach, gdzie występuje głód ziemi [s. 85]. Bardzo ciekawych wniosków dostarczyła analiza gospodarstw utrzymujących największe stada krów (80 i więcej). W gospodarstwach tych występują najwyższe koszty wytworzenia 100 euro produkcji ogółem, pomimo tego że w miarę przechodzenia do klas gospodarstw o większej skali produkcji mleka ulegają one zmniejszeniu [s. 108]. Podobne zjawisko występuje w przypadku kosztów materiałowo-pieniężnych [s. 122]. Te niekorzystne zjawiska w gospodarstwach największych są jednak kompensowane przez najwyższą mleczność krów, co powoduje zdecydowanie największą wydajność pracy mierzoną wartością produkcji przypadającą na jedną osobę pełnozatrudnioną [ss. 143 i 144]. Zaprezentowane wnioski podkreślają aplikacyjne walory pracy, co stanowi o jej wyjątkowej przydatności dla rolników zajmujących się produkcją mleczarską.

Niemniej przyczyny niektórych zjawisk zostały wyjaśnione w sposób skrótowy i nieprecyzyjny. Chociażby w części poświęconej kształtowaniu się wielkości produkcji mleka w Polsce Autorka stwierdza, że w przypadku gospodarstw o niskiej sile ekonomicznej (8–16 ESU) produkcja w 2006 roku wzrosła w porównaniu z 2004 rokiem o 32%, a w przypadku gospodarstw o wielkości ekonomicznej 16–40 ESU wzrost ten wyniósł 26%. Następnie pisze, że tak duży wzrost produkcji był efektem znacznego wzrostu cen po wstąpieniu Polski do UE [s. 30]. Takie wyjaśnienie wydaje się zbyt uproszczone i zdawkowe. Dociekliwy, lecz niezaznajomiony z tematem czytelnik zapyta, co wpłynęło na tak znaczący wzrost cen mleka po integracji. Należałoby rozszerzyć ten wątek, odwołując się do dużego popytu na polskie produkty mleczarskie w państwach

członkowskich UE oraz dostępu do wspólnego rynku, a także podkreślić spójność integrację wpływu uwarunkowań o charakterze globalnym na polskie mleczarstwo, co znajduje odzwierciedlenie przede wszystkim w zmianach poziomu cen tego surowca. Przemawiają za tym doświadczenia 2007 roku, kiedy to ceny mleka w Polsce osiągnęły najwyższy poziom, co wynikało z sytuacji globalnej. Z powodu suszy sześciu największych eksporterów na świecie (USA, Nowa Zelandia, Australia, Unia Europejska, Argentyna i Białoruś) zmniejszyło sprzedaż trwałych przetworów mlecznych, masła oraz proszku mlecznego, mimo znacznie wyższych cen w handlu światowym, co w warunkach rosnącego popytu wywołało wzrost cen mleka również w Polsce. Rozbudowanie komentarzy ułatwiłoby zrozumienie uwarunkowań prezentowanych procesów, a zatem mogłoby przyczynić się do zwiększenia liczby osób sięgających po recenzowaną książkę.

Książka dr H. Czakowskiej, jak już wcześniej podkreślono, charakteryzuje się dużą przydatnością praktyczną i walorami aplikacyjnymi. Na uwagę pod tym względem zasługują szczególnie dwa ostatnie rozdziały, w których wykorzystując modele regresji, wskazano na istotne zmienne, określające wartość kosztów wytwarzania mleka, produkcji rolniczej i dochodów z gospodarstwa rolnego. Pozwoliło to odpowiedzieć na pytanie, co decyduje o kształtowaniu sytuacji dochodowej i produkcyjnej w badanych gospodarstwach mleczarskich oraz określić wpływ uwarunkowań zasobowych na ten proces – co stanowiło główny cel pracy. W tej części Autorka udowodniła, że zasadniczymi czynnikami kształtującymi koszty produkcji są skala produkcji i mleczność krów [s. 179]. W przypadku wartości produkcji istotne okazały się następujące zmienne: wielkość ekonomiczna gospodarstwa, wydajność mleczna krów, koszty ogółem i wartość aktywów [s. 197]. Wielkość dochodu kształtują natomiast takie czynniki, jak: wielkość ekonomiczna gospodarstwa, wydajność mleczna krów i dopłaty do działalności operacyjnej [s. 199]. Ukazanie tych zależności jest przedsięwzięciem nowatorskim, a wyniki uzyskane przez Autorkę istotnie wzbogacają wiedzę na temat czynników determinujących sytuację finansową gospodarstw mleczarskich w Polsce. Wcześniej dr T. Czekaj w analizach dotyczących dochodowości materialnych czynników produkcji, zamieszczonych w książce pod redakcją W. Józwiaka *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004–2005*, wskazał, że zmienność nakładów materialnych czynników produkcji wyjaśnia 69% zmienności dochodu gospodarstw typu „krowy mleczne”. Udowodnił, że największe znaczenie ma czynnik kapitału (zmiana nakładów kapitału zaangażowanych w gospodarstwie o 1% wiąże się z przeciętnym wzrostem dochodu o 0,59%), następnie ziemi (wzrost zaangażowania tego czynnika wywołuje wzrost dochodu o 0,47%). Najmniejsze znaczenie w tym zakresie ma czynnik pracy (wzrost tylko o 0,24%) [Czekaj 2007]. Badania przeprowadzone przez Autorkę stanowią więc istotne uzupełnienie badań podjętych wcześniej przez dr. T. Czekaję, gdyż wskazują na nowe czynniki o zasadniczym znaczeniu dla wzrostu dochodów w gospodarstwach mleczarskich w Polsce. Tym samym przyczyniają się

niewątpliwie do rozwoju wiedzy na temat uwarunkowań dochodowości i produktywności tych gospodarstw.

Konkludując, należy podkreślić, że recenzowana książka z pewnością zasługuje na szerokie upowszechnienie. Autorka umiejętnie zdyskontowała w niej swoją wiedzę na temat sektora mleczarskiego w Polsce i UE. Wskazała na mnogość przeobrażeń o charakterze ekonomicznym i produkcyjnym w tym sektorze po przystąpieniu Polski do UE, dokonała jego wszechstronnych porównań z UE-15 oraz wyodrębniła kluczowe czynniki, kształtujące sytuację finansową gospodarstw mleczarskich w Polsce. Dzięki wielowymiarowym analizom udowodniła, że o produkcji mleka w Polsce przesądzają czynniki przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne, znajdujące odzwierciedlenie w poziomie rozwoju rolnictwa. Jednocześnie wykazała, że wsparcie udzielane gospodarstwom mleczarskim w ramach WPR stanowi jeden z zasadniczych determinant ich sytuacji dochodowej. Prezentowana pozycja stanowi zatem istotny wkład do dyskusji, dotyczącej reformy rynku mleka w UE. Z sukcesem również uzupełnia dostępną literaturę na temat sektora mleczarskiego w Polsce poprzez oryginalny wkład, polegający na ukazaniu wpływu czynników o charakterze mikroekonomicznym na sytuację finansową gospodarstw mleczarskich w warunkach bieżących uwarunkowań makroekonomicznych. W recenzowanej książce zostały wykorzystane praktycznie wszystkie materiały statystyczne, umożliwiające ocenę kondycji finansowej gospodarstw mleczarskich w Polsce. Dzięki temu powstała praca, w sposób pełny i wyczerpujący prezentująca sytuację ekonomiczno-produkcyjną krajowego sektora mleczarskiego, o istotnych walorach poznawczych i praktycznych. Na uwagę zasługuje również wysoka jakość i szczegółowość przeprowadzonych analiz. Literatura ekonomiczna wzbogaciła się o wartościową pozycję, dotyczącą sektora mleczarskiego i rynku tego surowca, który jest przecież najważniejszym produktem zwierzęcym wytwarzanym przez polskie gospodarstwa rolne.

BIBLIOGRAFIA

- Analiza efektywności ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku WRSP*, 2009. Red. J. Kulawik. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Czekaj T., 2007: *Dochodowość materialnych czynników produkcji w gospodarstwach osób fizycznych w 2005 roku*. W: *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004–2005*. Red. W. Józwiak. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Sytuacja produkcyjna, efektywność finansowa i techniczna gospodarstw powstałych w oparciu o mienie byłych Państwowych Przedsiębiorstw Gospodarki Rolnej*, 2010. Red. J. Kulawik. IERiGŻ-PIB, Warszawa.